

УДК 316.6:159.98+154.944+613.8

Грись Антоніна Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 02000, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна; antoninasgris@gmail.com; +38(067) 971-73-20

ORCID ID 0000-0002-0153-2303

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ЯК УМОВА ЇХ УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Анотація.

Грись А. М., доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин і соціальних наук, ПрАТ «ВНЗ «МАУП»; м. Київ, Україна. **Соціально-психологічна адаптація студентів-психологів як умова їх успішної соціалізації.**

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, студенти-психологи, соціальний інтелект, адаптивні стратегії, професійна соціалізація.

Постановка проблеми. Соціально-психологічна адаптація підвищує адаптивність особистості, тобто міру її пристосованості до життя в соціумі. Варіант соціально-психологічної адаптації, при якому особистість може частково змінюватися в оточенні та водночас залишатися сама собою, що забезпечує конгруентність і комфортність психологічної рівноваги особистості, є оптимальним для успішної професійної соціалізації майбутнього фахівця, зокрема психолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здатність особистості

долучатися до адаптивної соціальної поведінки, розуміти інших людей та керувати їх поведінкою, пов'язана із соціальним інтелектом. Для розвитку теорії соціально-психологічної адаптації особистості важливість має вивчення Я-концепції особистості. З соціальним інтелектом майбутнього фахівця співвідносяться всі види професійної компетентності.

Формулювання мети статті. Мета - розкрити особливості соціально-психологічної адаптації студентів-психологів у процесі їх професійної соціалізації.

Виклад основного матеріалу. Соціальний інтелект, як інтегральна інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації, об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням людини як партнера по спілкуванню або групи людей, діагностувався тестом соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена. Експериментальна група досліджуваних складалася з двох груп, у яких реалізовано формувальні впливи (по 24 особи у кожній), та двох контрольних груп,- загалом 96 осіб. Із демографічних показників, бралися до уваги стать та вік випробуваних. Статистична обробка отриманих результатів здійснювалася за допомогою методів математичної статистики в програмах Excel та SPSS – 17. Для статистичного аналізу використовувалися U-критерій Манна-Уїтні для незалежних і W-критерій Уїлкоксона для залежних вибірок. Навчання проводилося в форматі аудиторних занять (лекційних чи лабораторних) за програмою, теоретична основа якої – інтерактивні технології та методи, що реалізують принципи навчання дорослих та акцентовані на розвиток соціального інтелекту. Відбір методів, реалізованих у даній програмі, здійснювався на основі: сучасних досліджень у галузі загальної, вікової та педагогічної психології; концепції саморегуляції діяльності та активності суб'єкта; теорій психологічної травми, механізмів психологічного захисту, сучасних теоретичних і емпіричних досліджень соціального та емоційного інтелекту;

положень суб'єктного підходу; методологічних і методичних аспектів реалізації спецкурсів для студентів старших курсів та організації соціально-психологічного тренінгу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, розвиток соціального інтелекту студентів ефективно здійснювати через створення сприятливого освітньо-культурного середовища з урахуванням особистісних характеристик майбутнього фахівця, передусім таких як: попередній соціокультурний досвід, ціннісні орієнтації та смисложиттєві орієнтири студентів, мотиваційні чинники, які є основою розвитку здатностей до соціально-психологічної адаптації, в основі якої показники соціального інтелекту. Зазначені показники забезпечують адаптацію незалежно від типу соціальної організації, в якій доведеться працювати майбутнім психологам, оскільки вони є універсальними. Відповідно, виходячи з отриманих даних, варто конструювати зміст освітніх програм підготовки фахівців таким чином, щоб вони сприяли передусім розвитку їх адаптивних здатностей, бо вони є основою опанування на практиці професійних компетентностей: комунікативних, особистісних, технологічних.

Аннотація.

Грись А. М., доктор психологических наук, профессор, директор Учебно-научного института международных отношений и социальных наук, ЧАО «ВУЗ «МАУП»; г. Киев, Украина. **Социально-психологическая адаптация студентов-психологов как условие их успешной социализации.**

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, студенты-психологи, социальный интеллект, адаптивные стратегии, профессиональная социализация.

Постановка проблемы. Социально-психологическая адаптация

повышает адаптивность личности, то есть степень ее приспособленности к жизни в социуме. Вариант социально-психологической адаптации, при котором личность может частично меняться в окружении и в то же время оставаться сама собой, что обеспечивает конгруэнтность и комфортность психологического равновесия личности, является оптимальным для успешной профессиональной социализации будущего специалиста, в частности психолога.

Анализ последних исследований и публикаций. Способность личности участвовать в адаптивной социальном поведении, понимать других людей и управлять их поведением, связана с социальным интеллектом. Для развития теории социально-психологической адаптации личности важным является изучение Я-концепции личности. С социальным интеллектом будущего специалиста соотносятся все виды профессиональной компетентности.

Формулировка цели статьи. Цель - раскрыть особенности социально-психологической адаптации студентов-психологов в процессе их профессиональной социализации.

Изложение основного материала. Социальный интеллект, как интегральная интеллектуальная способность, определяющая успешность общения и социальной адаптации, объединяет и регулирует познавательные процессы, связанные с отражением человека как партнера по общению или группы людей, диагностировался тестом социального интеллекта Дж. Гилфорда и М. О'Салливена. Экспериментальная группа испытуемых состояла из двух групп, в которых реализовано формовочные воздействия (по 24 человека в каждой), и двух контрольных групп, - в общем 96 человек. С демографических показателей, учитывались пол и возраст испытуемых. Статистическая обработка полученных результатов осуществлялась с помощью методов математической статистики в программах Excel и SPSS - 17. Для статистического анализа использовались

U-критерий Манна-Уитни для независимых и W-критерий Уилкоксона для зависимых выборок. Обучение проводилось в формате аудиторных занятий (лекционных или лабораторных) по программе, теоретическая основа которой - интерактивные технологии и методы, реализующие принципы обучения взрослых и акцентированы на развитие социального интеллекта. Отбор методов, реализованных в данной программе, осуществлялся на основе: современных исследований в области общей, возрастной и педагогической психологии; концепции саморегуляции деятельности и активности субъекта; теорий психологической травмы, механизмов психологической защиты, современных теоретических и эмпирических исследований социального и эмоционального интеллекта; положений субъектного подхода; методологических и методических аспектов реализации спецкурсов для студентов старших курсов и организации социально-психологического тренинга.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, развитие социального интеллекта студентов эффективно осуществлять путем создания благоприятного образовательно-культурной среды с учетом личностных характеристик будущего специалиста, прежде всего таких как: предварительный социокультурный опыт, ценностные ориентации и смысложизненные ориентиры студентов, мотивационные факторы, которые являются основой развития способностей к социально-психологической адаптации, в основе которой показатели социального интеллекта. Указанные показатели обеспечивают адаптацию независимо от типа социальной организации, в которой придется работать будущим психологам, поскольку они являются универсальными. Соответственно, исходя из полученных данных, следует конструировать содержание образовательных программ подготовки специалистов таким образом, чтобы они способствовали прежде всего развития их адаптивных способностей, поскольку они являются Обновление освоения на практике

профессиональных компетенций: коммуникативных, личностных, технологических.

Annotation

Gris A. M. , PhD, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of International Relations and Social Sciences, The Private Joint-Stock Company “Higher Educational Institution “Interregional Academy of Personnel Management”; Kyiv, Ukraine. **Socio-Psychological Adaptation of Students-Psychologists as a Condition of their Successful Socialization.**

Key words: social and psychological adaptation, students-psychologists, social intelligence, adaptive strategies, professional socialization.

Formulation of the problem. Socio-psychological adaptation increases the adaptability of the individual, ie the degree of its adaptation to life in society. The variant of social and psychological adaptation, in which the personality can partially change in the environment and at the same time remain by itself, which provides congruence and comfort of psychological balance of the personality, is optimal for successful professional socialization of the future specialist, in particular psychologist.

Analysis of recent research and publications. The ability of an individual to engage in adaptive social behavior, understand other people, and control their behavior is related to social intelligence. For the development of the theory of socio-psychological adaptation of personality, it is important to study the self-concept of personality. All types of professional competence are correlated with the social intelligence of the future specialist.

Formulating the purpose of the article. The aim is to reveal the features of social and psychological adaptation of students-psychologists in the process of their professional socialization.

The presentation of the main material. Social intelligence, as an integral intellectual ability that determines the success of communication and social adaptation, combines and regulates cognitive processes associated with the reflection of man as a communication partner or group of people, was diagnosed by the test of social intelligence J. Guilford and M. O' Sullivan. The experimental group of subjects consisted of two groups, in which the formative influences were realized (24 persons in each), and two control groups - a total of 96 persons. From demographic indicators, the sex and age of the subjects were taken into account. Statistical processing of the obtained results was carried out using the methods of mathematical statistics in Excel and SPSS - 17. For statistical analysis, the Mann-Whitney U-test for independent and Wilcoxon W-test for dependent samples were used. The training was conducted in the format of classroom classes (lectures or laboratories) according to the program, the theoretical basis of which is interactive technologies and methods that implement the principles of adult learning and focus on the development of social intelligence. The selection of methods implemented in this program was carried out on the basis of: modern research in the field of general, age and pedagogical psychology; concepts of self-regulation of activity and activity of the subject; theories of psychological trauma, mechanisms of psychological protection, modern theoretical and empirical studies of social and emotional intelligence; provisions of the subjective approach; methodological and methodological aspects of the implementation of special courses for senior students and the organization of socio-psychological training.

Conclusions and prospects for further research. Thus, the development of social intelligence of students can be effectively carried out through the creation of a favorable educational and cultural environment taking into account the personal characteristics of the future specialist, especially such as: previous sociocultural experience, values and meaningful orientations of students, motivational factors. adaptation, based on indicators of social intelligence. These

indicators provide adaptation regardless of the type of social organization in which future psychologists will have to work, because they are universal. Accordingly, based on the obtained data, it is necessary to construct the content of educational training programs in such a way that they contribute primarily to the development of their adaptive abilities, because they are a new mastery in practice of professional competencies: communicative, personal, technological.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, студенти-психологи, соціальний інтелект, адаптивні стратегії, професійна соціалізація.

Постановка проблеми. Соціально-психологічна адаптація особистості є актуальною проблемою сучасної соціальної психології. Її процесуальні характеристики детермінуються як індивідуально-психологічними, так і соціально-психологічними характеристиками. Адаптація передбачає здатність особистості узгоджувати власні унікальні риси індивідуальної свідомості у відповідності з груповими принципами і нормами, що існують у тій чи іншій соціальній групі.

Успішність соціальної адаптації особистості детермінується здатністю до навчання та постійного освоєння нових форм і правил спілкування, що узгоджуються із конкретними умовами взаємодії для досягнення спільних як індивідуальних, так і групових цілей.

Засвоєння певних зразків поведінки в процесі соціально-психологічної адаптації в кінцевому результаті передбачає досягнення гармонії між внутрішніми і зовнішніми умовами життя та діяльності. По мірі її здійснення підвищується адаптивність особистості, тобто міра її пристосованості до життя в соціумі. Відтак, адаптивність може бути як внутрішньою, що виявляється у переструктуруванні окремих особистісних підструктур у зв'язку із змінами оточення, так і зовнішньою, коли особистість внутрішньо не змінюється, зберігаючи свою унікальність,

неповторність, самобутність, самостійність думок та поведінки,- однак це два полярні варіанти адаптації особистості, а на практиці можуть виявлятися й проміжні форми соціально-психологічної адаптації, коли особистість може частково змінюватися в оточенні та водночас залишатися сама собою, що забезпечує конгруентність і комфортність психологічної рівноваги особистості. Саме такий варіант соціально-психологічної адаптації, на нашу думку є оптимальним для успішної професійної соціалізації особистості майбутнього фахівця. Особливо ці процеси важливі для аналізу умов та чинників професіоналізації майбутнього психолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здатність особистості долучатися до адаптивної соціальної поведінки, розуміти інших людей та керувати їх поведінкою, пов'язана з соціальним інтелектом (Е. Торндайк).

Для розвитку теорії соціально-психологічної адаптації особистості важливість має вивчення Я-концепції особистості.

1. Я-концепція є результатом соціалізації та соціально-психологічної адаптації особистості до типових ситуацій її життєдіяльності.

2. Особливості Я-концепції та її окремих підструктур (щодо стійких Я-образів) є показниками того, як адаптована особистість до соціальних умов свого існування.

3. В структурі різних особистостей можуть існувати як адаптивні, так і дезадаптивні і патологічно адаптивні структури Я-концепції та їх підструктури [2].

Для з'ясування того, в яких адаптивних процесах виникає необхідність зміни і розвитку Я-концепції, поява нових її підструктур необхідно звернутися до різних типів адаптивних стратегій, які тут доречно згадати:

1) адаптація особистості шляхом перетворення або повного подолання проблемної ситуації, у тому числі різних видів конфліктів. Це активна

перевага незахисної адаптації не фрустрованої або слабо фрустрованої особистості;

2) адаптація шляхом відходу від проблемної ситуації: це пасивна «адаптація», втеча, пошук нових, більш сприятливих для забезпечення безпеки та задоволення потреб стратегій;

3) адаптація зі збереженням проблемної ситуації й пристосування до неї. Кожна з цих адаптивних стратегій має свої різновиди й варіанти.

Яким чином здійснюється третій різновид, або адаптивна стратегія, яка в даному контексті перш за все нас цікавить? Така адаптація може здійснюватися такими шляхами:

а) шляхом перетворення сприйняття й тлумачення ситуації, тобто створення її непроблемного суб'єктивного образу;

б) шляхом більш глибокої зміни самої особистості, насамперед її Я-концепції. Адаптивні підструктури самосвідомості виникають, в першу чергу, в результаті систематичного використання цього останнього різновиду адаптивної стратегії [2].

В руслі вивчення проявів соціально-психологічної адаптованості, яким виступає соціальний інтелект слід звернутися також і до досліджень професійної компетентності. Зокрема розрізняють кілька видів професійної компетентності:

- спеціальну або діяльнісну, яка припускає володіння на високому рівні професійною діяльністю;
- соціальну, яка передбачає володіння способами спільної професійної діяльності та співпраці;
- особистісну (володіння способами самовираження і саморозвитку);
- індивідуальну (володіння прийомами самореалізації і саморозвитку індивідуальності в рамках професії, здатність до творчого прояву своєї індивідуальності [1, 2, 3].

Усі ці види компетентності, так чи інакше, співвідносяться з

соціальним інтелектом майбутнього фахівця, результати дослідження якого представляємо у рамках даної публікації.

Формулювання мети статті. Мета - розкрити особливості соціально-психологічної адаптації студентів-психологів у процесі їх професійної соціалізації.

Завдання:

- розкрити роль Я-концепції особистості майбутнього фахівця для розвитку теорії соціально-психологічної адаптації особистості, а саме показників її стійких та динамічних компонентів, і їх значення в забезпеченні адаптивності як риси особистості студентів-психологів;

- виокремити адаптивні, дезадаптивні й патологічно адаптивні структури Я-концепції та їх підструктури в процесі професійного становлення;

- охарактеризувати різні типи адаптивних стратегій, що є важливими для оцінки ступеня готовності до майбутньої професійної діяльності: 1) адаптація особистості шляхом трансформації, або повного подолання проблемної ситуації; 2) адаптація шляхом відходу від проблемної ситуації: це пасивна «адаптація»; 3) адаптація зі збереженням проблемної ситуації й пристосуванням до неї;

- визначити показники соціального інтелекту як інтегральної інтелектуальної здатності, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації студентів-психологів, об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням людини як партнера по спілкуванню або групи людей;

- визначити необхідність цілеспрямованого розвитку адаптивних здатностей як універсальних для майбутнього фахівця, що забезпечить успішну професійну самореалізацію у різних типах професійних середовищ.

Виклад основного матеріалу. Соціальний інтелект, як інтегральна

інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації, об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням людини як партнера по спілкуванню або групи людей, діагностувався тестом соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена. Середні арифметичні загальновибіркові показники тесту за усіма шкалами (окрім однієї) виражені на *середньому* рівні. Показники шкали «Історії з доповненням» (здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій) виражені на рівні близькому до «*нижче за середній*». Статистично значимих відмінностей за віком та статтю не виявлено (таблиця 1).

Таблиця 1.

Описова статистика за шкалами тесту соціального інтелекту

Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена

Субтест N	Показники описової статистики			
	Min	Max	M	Σ
«Історії із завершенням»	2	14	8,7	2,7
«Групи експресії»	1	14	7,3	2,1
«Вербальна експресія»	1	12	7,3	2,5
«Історії з доповненням»	0	13	5,4	2,4
Композитна оцінка	12	46	28,7	6,6

Студенти з показниками нижче середнього (5,4% за субтестом «Історії з доповненнями») відчують труднощі в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаємин між людьми, що має важливе значення для майбутніх психологів, особливо для роботи в різних типах установ, де перебувають соціально дезадаптовані неповнолітні.

За субтестом «Групи експресії» виявлено 7,3%, що вказує на те, що студенти недостатньо володіють мовою рухів тіла, поглядів і жестів. У

спілкуванні вони більшою мірою орієнтуються на вербальний зміст повідомлень.

Досліджувані із середніми оцінками за субтестом «Історії із завершенням» – 8,7% - характеризуються недостатнім розумінням зв'язку між поведінкою та її наслідками, що також особливо важливо для роботи з дітьми, які мають відхилення в поведінці.

«Вербальна експресія», згідно з отриманим показником – 7,3%, що характеризує студентів як таких, які недостатньо повно розпізнають різні смисли та можуть приймати одні й ті ж вербальні повідомлення, в залежності від характеру взаємовідносин і контексту ситуації спілкування. Вони можуть помилятися в інтерпретації слів співрозмовника.

Композитна оцінка, яка показує загальний рівень розвитку соціального інтелекту досліджуваних, складає 28,7%, котрий показує, що студенти можуть відчувати труднощі в розумінні та прогнозуванні поведінки інших людей, це може ускладнювати стосунки й знижувати в цілому їх адаптаційні можливості.

З отриманих даних стала зрозумілою доцільність цілеспрямованого впливу на розвиток соціального інтелекту, що можливо здійснити шляхом організації тренінгових занять. Нами було організовано та проведено формувальний експеримент, для якого спеціально була розроблена і реалізована програма спецкурсу «Психологія роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми» та соціально-психологічного тренінгу, спрямованих на розвиток адаптивного потенціалу особистості майбутнього фахівця.

Експериментальний дизайн. Для реалізації експериментальної процедури застосовано план для двох рандомізованих груп із попереднім і підсумковим тестуванням, тобто план «претест – вплив – посттест» із експериментальною і контрольною групами. Схема плану «претест – вплив – посттест» представлена в Таблиці 2.

При обробці даних (оцінок) використано непараметричні критерії: U-критерій Манна-Уїтні для незалежних і W-критерій знакових рангів Уїлкоксона для залежних вибірок.

Обчислювалися три значення U або W: порівняння між 1) O_1 і O_2 ; 2) O_3 і O_4 ; 3) O_2 і O_4 . Гіпотеза про значимий вплив незалежної змінної на залежну приймалася у випадку, якщо виконувались дві умови:

- а) відмінності між O_1 і O_2 статистично значимі (W-критерій), між O_3 і O_4 – статистично незначимі (W-критерій);
- б) відмінності між O_2 і O_4 статистично значимі (U-критерій).

Таблиця 2.

Схема експериментального плану «претест – вплив – посттест»

Група	Тест			
	Претест		Посттест	
Експериментальна	R	O_1	X	O_2
Контрольна	R	O_3		O_4

Примітка. R – рандомізація, X – вплив, O_1 , O_2 , O_3 , O_4 – результати тестування груп.

Як відомо (В.М. Дружинін, 2000), за такого експериментального дизайну природний розвиток і ефект тестування контролюються за рахунок того, що вони однаково виявляються в експериментальній і контрольній групах, а ефекти складу груп і регресії контролюються за допомогою процедури рандомізації. Рандомізація є способом, що дозволяє виключити вплив індивідуальних особливостей досліджуваних на результат експерименту, а також гарантує рівну можливість кожному члену популяції стати учасником експерименту. Кожному представнику вибірки ми присвоювали порядковий номер, а вибір випробуваних в експериментальну і контрольну групи проводився за допомогою таблиці «випадкових» чисел.

Досліджувані. Для реалізації експериментальної процедури, були сформовані дві групи досліджуваних. Експериментальна група складалася з двох груп, у яких реалізовано формувальні впливи (по 24 особи у кожній), та двох контрольних груп, - загалом 96 осіб. До експериментальної групи ввійшли 39 жінок та 9 чоловіків, до контрольної – відповідно 37 і 11. Середній вік досліджуваних першої тренінгової групи – 21,3 роки, другої – 24,6 роки. Різниця у віці пов'язана із тим, що групи було сформовано зі студентів стаціонару (молодших за віком) та заочного відділення університету (старших за віком).

Вимірювання. Для проведення експерименту була застосована методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена [494]. Із демографічних показників, бралися до уваги стать та вік випробуваних.

Статистична обробка отриманих результатів здійснювалася за допомогою методів математичної статистики в програмах Excel та SPSS – 17. Із огляду на характер розподілу даних та об'єм вибірок, для статистичного аналізу використовувалися методи описової статистики та непараметричні критерії: U-критерій Манна-Уїтні для незалежних і W-критерій Уїлкоксона для залежних вибірок.

Характеристика експериментального впливу. Досліджувані вивчали спецкурс «Психологія роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми» впродовж другого семестру та брали участь у циклі тренінгових занять з розвитку соціального інтелекту, загальною тривалістю чотири заняття на місяць із спецкурсу та відповідно чотири заняття із тренінгу. Навчання проводилося в форматі аудиторних занять (лекційних чи лабораторних).

Зміст кожного модулю було засновано на коротких лекціях, рольових іграх, групових дискусіях, роботі в парах, трійках тощо. Студенти проходили методику тестування 2 рази: до початку експерименту та

наприкінці його.

Теоретична основа розробленої програми – інтерактивні технології та методи, що реалізують принципи навчання дорослих. При цьому, кожна із вправ тренінгу акцентована на розвиток соціального інтелекту.

Відбір методів, реалізованих у даній програмі, здійснювався на основі: сучасних досліджень у галузі загальної, вікової та педагогічної психології; концепції саморегуляції діяльності та активності суб'єкта; теорій психологічної травми, механізмів психологічного захисту, сучасних теоретичних і емпіричних досліджень соціального та емоційного інтелекту; положень суб'єктного підходу; методологічних і методичних аспектів реалізації спецкурсів для студентів старших курсів та організації соціально-психологічного тренінгу.

Перевірка ефективності тренінгового впливу проводилася в кілька етапів. На першому етапі були зіставлені вихідні показники соціального інтелекту. На другому етапі порівнювалися зазначені показники випробуваних в обох групах. Згідно U-критерію Манна-Уїтні, експериментальна і контрольна група не розрізнялися за значеннями шкал соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена ($p \leq 0,05$). Отже, можна визнати ці групи порівняними. Після формувального експерименту ситуація істотно змінилася. Встановлено значущі відмінності між показниками експериментальної групи до та після експерименту (W-критерій Уїлкоксона), та показниками експериментальної і контрольної групи після експерименту (U-критерію Манна-Уїтні) за загальним балом тесту та окремими їх шкалами. Загальнотестові показники експериментальної групи статистично значимо відрізнялися від показників контрольної групи. Розглянемо отримані результати більш детально.

Наступну картину постекспериментальної динаміки спостерігаємо в розвитку соціального інтелекту, діагностованого за методикою Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена. Соціальний інтелект забезпечує розуміння

вчинків і дій, мови, а також невербальної поведінки (жестів, міміки) людей. Він виступає як когнітивна складова комунікативних здібностей особистості та як професійно важлива якість для професій типу «людина-людина» в цілому і для роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми зокрема.

Після експерименту помітно зросла композитна оцінка соціального інтелекту, його загальний рівень ($p \leq 0,001$). В експериментальній групі (порівняно із контрольною групою) статистично значимо збільшилися показники за субтестом «Групи експресії» ($p \leq 0,05$) (таблиця 3).

Таблиця 3.

Відмінності між показниками соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена в майбутніх психологів (М-середні арифметичні)

Шкала (субтест)	Експериментальна група				Контрольна група			
	До (М)	Після (М)	W-критерій знакових рангів Уїлкоксона		До (М)	Після (М)	W- критерій знакових рангів Уїлкоксона	
			Z	P			Z	P
Субтест N 1 - «Історії із завершенням»	8,9	9,7	-1,053	0,292	8,7	8,5	-0,492	0,623
Субтест N 2 - «Групи експресії»	6,9	8,1	-2,262	0,024	6,8	6,9	-0,778	0,437
Субтест N 3 - «Вербальна експресія»	7,3	8,6	-1,803	0,071	7,3	6,8	-1,216	0,224
Субтест N 4 «Історії з доповненням»	4,9	6,0	-2,069	0,039	4,9	4,7	-0,515	0,606
Композитна оцінка	28,1	32,4	-2,313	0,021	27,7	26,9	-1,089	0,276

Показники субтесту «Групи експресії» репрезентують здатність правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявам, мімікою, позами, жестами. В експериментальній групі (порівняно

з контрольною групою) також статистично значимо збільшилися, з 6,3% на початку до 7,8% після завершення експерименту, показники субтесту «Вербальної експресії» – чутливості до характеру і відтінків людських взаємин, що допомагає швидко і правильно розуміти те, що люди говорять один одному в контексті певної ситуації, конкретних взаємовідносин ($p \leq 0,01$) та субтесту «Історії з доповненням» – здатності розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій в динаміці ($p \leq 0,05$).

Показники субтесту «Історії із завершенням», пов'язані з умінням передбачати наслідки поведінки інших людей, демонструють виразну, хоча й недостатньо значиму, тенденцію до зростання ($p=0,088$) (таблиця 4).

Таблиця 4.

Динаміка показників соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена в студентів за критерієм Манна-Уїтні

Шкала (субтест)	До				Після			
	Е- група (М)	К- група (М)	Z, Манна- Уїтні	P	Е- група (М)	К- група (М)	Z, Манна- Уїтні	P
Субтест N 1 - «Історії із завершенням»	8,9	8,7	-0,271	0,787	9,7	8,5	-1,703	0,088
Субтест N 2 - «Групи експресії»	6,9	6,8	-0,345	0,730	8,1	6,9	-2,042	0,041*
Субтест N 3 - «Вербальна експресія»	7,3	7,3	-0,010	0,992	8,6	6,8	-2,794	0,005**
Субтест N 4 «Історії з доповненням»	4,9	4,9	-0,364	0,716	6,0	4,7	-2,240	0,025*
Композитна оцінка	28,1	27,7	-0,538	0,591	32,4	26,9	-3,464	0,001**

Особливо значимі показники композитної оцінки після формувального експерименту. Так, на початку у контрольній групі композитна оцінка складала 27,7%, а в експериментальній 28,1%. Після його проведення показник в експериментальній групі значно покращився і склав 32,4%, а в контрольній групі становив 26,9%, що засвідчує ефективність впливу психологічних технологій у розвитку соціального інтелекту студентів як одного із елементів особистісно-рефлексивного компонента готовності психологів до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми.

Отже, після формувальних впливів в експериментальній групі (порівняно із контрольною групою) суттєво зросла композитна оцінка соціального інтелекту, його загальний рівень, збільшилися показники за субтестом «Групи експресії» тесту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена (Рис. 1). Як зазначає Д. В. Ушаков [3], «особливості соціального інтелекту роблять його особливо благодатним предметом для розвитку». Оскільки соціальний інтелект більш пов'язаний із конкретними знаннями, це дає підставу розраховувати на те, що вельми осяжними засобами можна досягти розвиваючого ефекту в цій сфері. Навчання соціальному інтелекту відбувається в повсякденному житті імпліцитно, через досвід спілкування.

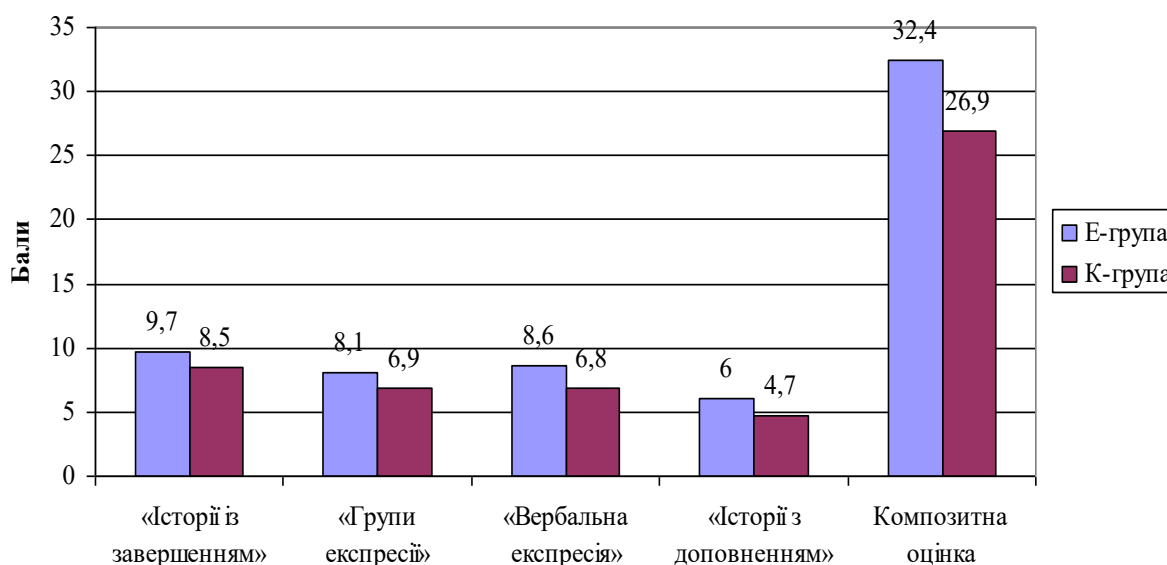


Рис. 1 Показники (середні арифметичні) шкал тесту соціального інтелекту Дж. Гілфорда і М. О'Саллівена після тренінгу в експериментальній (Е) і контрольній (К) групах

Відомо, що в соціально дезадаптованих неповнолітніх стихійно може бути сформований досить високий рівень інтелекту. Можна припустити, що експліцитне формування соціального інтелекту може дати суттєвіший ефект, особливо за умови, якщо вплив здійснюватиметься на всі його складові: когнітивні, емоційні і поведінкові [3].

Програма наших психологічних впливів не передбачала сфокусованого впливу лише на розвиток саме соціального інтелекту, то отримані результати ми оцінюємо як вельми задовільні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, розвиток соціального інтелекту студентів ефективно здійснювати через створення сприятливого освітньо-культурного середовища з урахуванням особистісних характеристик майбутнього фахівця, передусім таких як: попередній соціокультурний досвід, ціннісні орієнтації та смисложиттєві орієнтири студентів, мотиваційні чинники, які є основою розвитку здатностей до соціально-психологічної адаптації, в основі якої показники соціального інтелекту. Зазначені показники забезпечують адаптацію незалежно від типу соціальної організації, в якій доведеться працювати майбутнім психологам, оскільки вони є універсальними. Відповідно, виходячи з отриманих даних, варто конструювати зміст освітніх програм підготовки фахівців таким чином, щоб вони сприяли передусім розвитку їх адаптивних здатностей, бо вони є основою опанування на практиці професійних компетентностей: комунікативних, особистісних, технологічних.

Список використаних джерел

1. Манілов І. Ф. Мультимодальна сугестивна психотерапія: вихідні положення і принципи роботи / І. Ф. Манілов // Психологічний часопис. - 2019. - № 1. - С. 165-179. – [Електронний ресурс].- режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_13

2. Налчаджян А. А. Психологічна адаптація: механізми стратегії / А. А. Налчаджян .- М.: Ексмо, 2010. – 368 с.

3. Ушаков Д. В. Соціальний інтелект як вид інтелекту / Д. В. Ушаков // Соціальний інтелект: теорія, вимірювання, дослідження; [ред. Д. В. Ушаков, Д. В. Люсін].– М., 2004.– С. 11–29.

References

1. Manilov, I. F. (2019), “Multimodal suggestive psychotherapy: starting points and principles of work”, *Psykhologichnyy chasopys*, vol. 1., pp. 165-179, [Online], available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_13, Ru.

2. Nalchadzhyan, A. A. (2010), *Psykhologichna adaptatsiya: mekhanizmy stratehiy* [Psychological adaptation: mechanisms of strategy], Exmo, Moscow, Ru.

3. Ushakov, D. V., [ed. DV Ushakov, DV Lusin], (2004), “Social intelligence as a type of intelligence”, *Sotsial'nyy intelekt: teoriya, vymiryuvannya, doslidzhennya*, pp. 11–29, Ru.